

Inleiding Shock Head Soul

Marc Hamburger

De films die worden vertoond in het kader van psychoanalyse en film lenen zich meestal goed om vanuit een psychoanalytisch perspectief te worden bekeken. Zo ook de film van vanavond. Toch is vanavond anders dan de andere avonden. Het verhaal van Shock Head Soul is namelijk al geanalyseerd door meerdere psychiaters en psychoanalytici, waaronder Freud. Ik zal vanavond dus niks nieuws of origineels doen.

We gaan vanavond kijken naar een film over het leven van de bekendste psychiatrisch patiënt ooit: Daniel Paul Schreber, geboren in Leipzig in 1842. Hij groeide op in een gezin met ouders, een broer en drie zussen. Vader was een beroemd pedagoog met een eigen opvoedmethode, die alom bekendheid genoot in het Duitsland van de 19^e eeuw. Vader Schreber streefde naar de ultieme kinderlijke gehoorzaamheid en bedacht werktuigen en opvoedstijlen die kinderen africhtten en hard maakten: huilende baby's moesten worden afgeschrikt of met koud water worden overgoten; kinderen moesten in tuigjes zodat ze een rechte houding zouden aanleren en ouders moesten worden gezien als de ultieme gezaghouders tegen wie het kind nederig moest opkijken. Fysieke affectie of aanraking moest worden vermeden. Het verhaal wil dat vader Schreber veel van zijn opvoedmethoden op zijn eigen kinderen uitprobeerde en toepaste.

Paul Schreber ging rechten studeren en werd in 1893 Senaatspresident bij het gerechtshof in Dresden. Maar eeuwige bekendheid kreeg hij met zijn boek *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, zijn memoires, gepubliceerd in 1903, na een langdurig verblijf in een psychiatrische inrichting. In dit boek doet hij verslag van zijn innerlijke belevingswereld, bestaande uit depressies, paranoïde wanen, afgrijselijke angsten en grootheidswaanzin. Een unieke gelegenheid om een kijkje te krijgen in het hoofd van een psychiatrisch patiënt. Een unieke gelegenheid om een kijkje te krijgen in het hoofd van iemand die volstrekt open en eerlijk is over wat hij allemaal denkt en fantaseert, niet gehinderd door schaamte of realiteitsbesef. Dit maakt het boek 'voer voor psychologen'. Online zijn al snel meer dan 15 artikelen, boeken en proefschriften te vinden over *het geval Schreber*, waarvan het essay van Sigmund Freud de meeste bekendheid geniet. De interpretaties van de waaninhouden, de oorzaak van de stoornis, het verloop, de rol van de behandelend arts...; allemaal thema's die uitvoering zijn geanalyseerd door Freud en latere vakgenoten. De inzichten en verklaringen lopen hierbij uiteen en spreken elkaar soms volledig tegen: de ziekte had te maken met de relatie met zijn vader, met de angst voor succes, met de relatie met zijn broer, met zijn moeder, met zijn vrouw, zijn psychiater, het was genetisch gedetermineerd, de verkeerde medicijnen, de verkeerde therapie etc. etc. Wat overeenkomt in alle beschrijvingen is dat de auteurs Schreber proberen te begrijpen in plaats van te genezen (logisch, want de patiënt overleed in 1911, maar toch). Een poging om de patiënt te begrijpen klinkt vanzelfsprekender dan het is. Al sinds de psychiatrie bestaat, is er een stroming binnen het vak waarin men de symptomen van de patiënt louter ziet als 'een ziekte' waarvoor de dokter de juiste behandeling voorschrijft. Wanen zijn het gevolg van een chemische disbalans in het brein, en daar bestaat medicatie voor. In de film van vanavond wordt duidelijk dat een dergelijke

aanpak bij Schreber niet werkt. We zien een zwaar getraumatiseerde man die tot in het diepst van zijn ziel beschadigd is en dat nooit heeft kunnen verwerken met iemand die naar hem luistert en hem helpt de ervaringen te verwoorden en daarmee betekenis te geven. Hij schreeuwt om hulp, zonder te weten waar hij hulp voor zoekt, omdat het echte probleem nooit woorden heeft kunnen krijgen. Hij meldt zich daarom aan met slaapproblemen. En met een sombere stemming. We zien hoe oprecht de hulpverlening zich buigt over de zieke patiënt, maar wel met een afstandelijke, intellectualiserende houding. 'Kan de patiënt wel of niet genezen en wat is het beste medicijn? En misschien moet hij maar worden opgesloten.' Tegen dat laatste komt Schreber zelf in juridisch verweer door de rechtbank erop te wijzen dat hij voor niemand een gevaar is. Dit pleidooi is zo helder geschreven en goed onderbouwd dat we vergeten dat hij patiënt is en ons kunnen afvragen in wiens belang het nou eigenlijk is om hem op te sluiten. Willen de artsen het niet meer zien, wil zijn familie (waar nooit openlijk over problemen werd gesproken) hem achter gesloten deuren hebben? Wie heeft er last van zijn wanen, wie keert zich ervan af. En is zo snel mogelijk willen genezen niet precies hetzelfde als weggijken? We zouden ons kunnen afvragen wat er was gebeurd als Schreber iemand had ontmoet die naar hem had willen luisteren. Die kon luisteren naar de innerlijke strijd die hij voerde.

(Waar die strijd over gaat is een beetje uit de film op te maken, maar misschien ook een interessant onderwerp voor de discussie na afloop)

Volgens de Britse psychoanalyticus John Steiner werd Schreber verscheurd door ernstige depressies en later door paranoïde wanen en gefragmenteerde chaos in zijn binnenwereld. Het creëren van een coherent scenario waarin hij degene was die als vrouw door God bevrucht zou worden en daarmee de wereld kon redden, gaf hem rust. Met dat idee heeft hij zijn boek geschreven en nog relatief aardig kunnen functioneren, zonder ook maar iets van die waan op te geven. Kunnen we deze waan dus zien als een manier om een verhaal samen te stellen van de voorheen ondenkbare en gefragmenteerde gevoelstoestanden? En als dat zo is, doen we dat dan niet allemaal in zeker zin? Of hebben de atheïsten gelijk die vinden dat alleen religie waanachtig is? Als analyticus werd ik gegrepen door één van de deskundigen in de film die vertelt hoe hij de wanen van zijn patiënten per definitie zeer serieus neemt, zonder ze letterlijk te nemen.

De manier waarop de film wordt verteld is bijzonder. Om te kunnen afdalen in Schrebers hallucinaties heeft regisseur Simon Pummell een mengvorm gecreëerd van fictie, documentaire en animatie. Er wordt geacteerd, er worden hedendaagse deskundigen aan het woord gelaten, soms in dialoog met de acteurs en we zien geanimeerde scènes waarbij de ontastbare ziel en het mechanische karakter van het brein en het zenuwstelsel verward raken, net zoals in Schrebers beleving. Als kijker vraag je je constant af 'wat is nou echt en wat niet?' Een beter inkijkje in de psychose kan je niet krijgen. Er worden verschillende lenstypes gebruikt, soms in één scene, waardoor duidelijk wordt hoe verschillende perspectieven, en verschillende levensfasen door elkaar heen lopen, wat past binnen de psychoanalytische opvattingen over het onderbewuste. Een voorbeeld hiervan is de scene in de psychiatrische inrichting waar Schreber onder een koude douche wordt gezet, in *slow motion* gefilmd, afgewisseld met flashbackshots van herinneringen aan zijn jeugd.

Een rode draad door de film zou kunnen zijn: het mechanisme van de hersenen versus de niet zichtbare ziel, de subjectieve binnenwereld. Waar moeten we de verklaring voor psychiatrische aandoeningen nou zoeken? Een uiterst actuele discussie. Vooralsnog kunnen we genoeg nemen met een combinatie. Om patiënten zoals Schreber te begrijpen en te

behandelen is een grondige kennis van de neurobiologie noodzakelijk. Maar minstens zo essentieel is de innerlijke belevingswereld van degene die voor ons zit. Hoe heeft hij zichzelf en de wereld om hem heen betekenis proberen te geven en waarom heeft hij dat op deze manier gedaan? Kan hij woorden vinden en andere mogelijke scenario's en verklaringen voor dat wat hij heeft meegemaakt? Om dit te begrijpen moeten we ook *zijn* wereld betreden. Een psychotische wereld waarin het niet per se fijn is om te verkeren. Maar als we zijn pijn, zijn angst en zijn manier van denken kunnen verdragen, dan hoeven we niet terug te vallen op een mechanische wijze van denken en handelen, zoals 'wij zijn ons brein' en we moeten de patiënt zo snel mogelijk zien te veranderen, of anders opsluiten. Shock Head Soul doet een aanzet. De film biedt een ingang in iemand anders wereld, zoals een psychoanalyse dat ook doet. Hopelijk hebt u na afloop geen antwoorden, geen pasklare verklaringen, maar nog meer vragen. Vragen die een onbekende wereld kunnen openen en depressie en angst omzetten in verbeelding.